

روش‌شناسی و روش تحقیق

(مفاهیم و کاربرد)

تألیف:

دکتر جعفر جهانبیادی راد

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

تبریز - ۱۳۹۴

- سرنام : جمشیدی راد، جعفر، ۱۳۴۴ -
- عنوان : روش شناسی و روش تحقیق (مفاهیم و کاربرد) /
تالیف جعفر جمشیدی راد.
- مشخصات نشر : تیریز: درویش، ۱۳۹۳.
- مشخصات ظاهری : ۲۴۶ ص.: مصور، جدول، نمودار .
- شابک : 978-600-726-24 5
- وضعیت فهرست نویسی :
- یادداشت : کتابخانه: ص ۲۳۷ - چنین به صورت زیر نویس.
- یادداشت : واژه نامه.
- موضوع : تحقیق -- روش شناسی
- رده بندی کنگره : ۱۳۹۳ ج ۸ / ۵۵ / ۱۸۰ Q
- رده بندی دیویی : ۰۰۱ / ۴۲
- شماره کتابشناسی ملی : ۳۶۵۵۸۱۱

روش‌شناسی و روش تحقیق (مفاهیم و کاربرد)

تألیف: دکتر جعفر جاسیدی راد
عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

انتشارات درویش

تبریز - چهارراه بهشتی (منصور سابق) - مجتمع تجاری اطلس -

طبقه زیرزمین - پلاک ۲

همراه: ۰۹۱۴ ۷۷۷۷ ۴۶۶

np_nashr@yahoo.com

www.np-nashr.com

تایپ، طراحی و صفحه‌آرایی :	فرشید
نوبت چاپ :	اول - ۱۳۹۴
اندازه و تعداد صفحه :	وزیری ۲۴۶ ص
تیراژ :	۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۳۶۲-۲۴-۵ -	ISBN: 978-600-7262-24-5

قیمت: ۱۵۰/۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۱	پیش گفتار.....
۱۵	کلیات.....

فصل اول:

روش‌ها و مبانی فلسفی در علوم سیاسی و حقوق

۲۴	روش‌شناسی.....
۲۸	روش‌های علمی.....
۳۰	علم.....
۳۴	علوم دقیق.....
۳۵	علوم غیردقیق.....
۳۶	سرمشق و الگو.....
۳۸	معرفت‌شناسی.....
۳۹	هستی‌شناسی.....
۴۰	نظریه و تئوری.....

فصل دوم:

روش‌های اثبات‌گرانه و پسا اثبات‌گرانه

۵۲	اثبات‌گرایی و پسا اثبات‌گرایی.....
۵۲	روش‌شناسی اثبات‌گرایی.....
۵۶	اثبات‌گرایی منطقی (مکتب فرائدکفورت).....
۶۰	اثبات‌گرایی تبیینی.....

۶۱	رفتارگرایی
۶۳	ساختارگرایی
۶۵	روش‌های پسا اثبات‌گرایی
۶۶	روش‌شناسی انتقادی
۷۱	روش‌شناسی تفهیمی
۷۶	روش‌شناسی هرمنوتیک
۷۸	روش گفتمانی
۸۰	پاسا ساختارگرایی

فصل سوم:

شدهای انجام تحقیقات علمی

۸۷	تحقیق علمی چیست؟
۸۷	اهداف تحقیق علمی
۸۸	معانی لغوی و اصطلاحی روش تحقیق
۹۰	انواع تحقیق
۹۴	روش‌های انجام پژوهش
۹۸	انواع تحقیقات زمینه‌ای
۱۰۰	روش‌های علمی پژوهش
۱۰۴	ویژگی‌ها و ضوابط انتخاب مسأله و موضوع تحقیق
۱۰۷	ویژگی‌های مهم و برجسته در پژوهش علمی
۱۱۱	طرح ساختار تحقیق علمی
۱۲۰	روایی و پایایی در تحقیق علمی
۱۲۴	بیان مسأله
۱۲۸	بررسی میزان همبستگی و روابط چند متغیر در اثبات فرضیه
۱۳۲	متغیرها

فصل چهارم:

روش‌های گردآوری و پردازش داده‌ها

روش کتابخانه‌ای	۱۴۲
نحوه جستجوی کتاب برای استفاده	۱۴۳
روش‌های میدانی	۱۴۵
روش‌های آزمایشگاهی	۱۴۶
نقش اینترنت در پژوهش	۱۴۷
شیوه‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها	۱۴۹

فصل پنجم:

پردازش داده‌ها - اطلاعات با روش‌های آماری

کاربرد روش‌های آماری در علوم سیاسی	۱۵۵
روش ترکیبی	۱۵۹
جامعه و نمونه‌های آماری	۱۶۲
نمونه احتمالی و نمونه غیر احتمالی	۱۶۳
هدف از کاربرد آمار در علم سیاست	۱۶۴
بررسی‌های آماری در تحقیقات سیاسی	۱۶۹
تحلیل‌های آماری	۱۷۰

فصل ششم:

تنظیم نهایی گزارش تحقیق علمی

روش‌های مستند سازی	۱۸۵
نقل قول مستقیم و غیرمستقیم	۱۹۵
پاورقی	۱۹۸
شماره گذاری در پانویست ها	۱۹۹

۱۹۹	تهیه و تنظیم مقالات علمی
۲۰۹	طرز تهیه گزارش رساله دکتری و پایان نامه
۲۱۲	ساختار گزارش تحقیق

فصل هفتم:

پیوست‌ها و ضمائم

۲۱۵	پیوست یک
۲۲۰	پیوست دو
۲۲۱	پیوست ۴
۲۲۴	پیوست چهار
۲۲۳	پیوست پنج
۲۲۴	پیوست شش
۲۲۵	پیوست هفت
۲۲۶	پیوست هشت
۲۲۷	پیوست نه
۲۳۷	فهرست منابع
۲۴۳	معادل انگلیسی برخی از واژگان

پیش گفتار

هرگاه پیش و گردد به کمال کوری خود آن زمان توانی دیدن

«عطار نیشابوری»

روش شناسی و روش تحقیق در علوم سیاسی و رشته های هم بسته با علوم سیاسی مانند حقوق و روابط بین الملل برای تقویت ایمان دانشجو و به یقین رساندن پژوهشگر در جهت موضوعی است که دنبال می کند، این کتاب:

۱) چرا باید تحقیق کرد؟

۲) چه چیزی را باید تحقیق کرد؟

۳) چگونه باید تحقیق کرد؟

هدف اصلی یک تحقیق علمی با روش های اثبات گرای، ابطال ناپذیری، پاسخ به سوالات یاد شده در چگونگی برآورده شدن اهداف، میزان موثر بودن روش و ابزار تحقیق و چگونگی پژوهش، مورد نیاز می باشد. لازمه رشد هر دانشجو در طرح نهجی بلاتی در چارچوب هدف ها و برنامه های درسی وزارت علوم و تحقیقات و فن آوری و سایر موسسات آموزش عالی کشور است.

در این کتاب نگارنده مطالب، درس «روش های تحقیق در علوم سیاسی و حقوق» را به صورت خاص و کاربردی تنظیم و تدوین نموده است تا نیازهای مطالعاتی دانشجویان در سطوح مبتدی و متوسطه، روشن و برآورد شود و بر مبنای اهداف و چگونگی استفاده و کاربرد تحقیقات دانشگاهی دنبال می شود، برآورده و محقق شود.

قدر مسلم این است که بیان شیوه‌های روش‌شناختی و روش‌های تحقیق، به اعتبار مفید واقع شدن برای دانشجویان و پژوهشگران، مخصوصاً در به کارگیری قواعد و اصولی که یادگرفتن آن‌ها برای تنظیم پایان‌نامه تحصیلی و رساله‌ی دکتری براساس استانداردهای پژوهشی صورت بگیرد، ضروری است.

هدف اصلی و اولیه‌ی این اثر، ارائه‌ی یک مجموعه به هم پیوسته و نظام‌مند در زمینه مطالعات روش‌مند سیاست و حقوق و رشته‌های همبسته است تا ارتباط منطقی روش‌شناسی را با روش تحقیق ایجاد کند، زیرا «روش‌شناسی عبارت از یک سری قواعد و اصولی است که برای پهن‌دهی به روش‌های پژوهشگر در راستای مسیرگزینی برای رسیدن به هدف یا اهداف کمک می‌کند، به نظر می‌رسد این کتاب کم حجم، می‌تواند مسیر تحقیق را برای دانشجویان بگشاید ولی مسلماً در امر پژوهش و تحقیق، تلاش دانشجو و پژوهنده یک امر اساسی است. هر چند کتاب‌ها، اساتید و سایر منابع کمک ارزنده‌ای می‌توانند عرضه کنند، ولی علاقه‌ی باطنی دانشجو برای انکشاف و جدب، تحقیق، بسیار موثر هست. نیاکانمان گفته‌اند: «نابره رنج گنج میسر نمی‌شود».

نکته‌ی دیگر اینکه چاپ جدید کتاب «روش‌شناسی و روش تحقیق» با چاپ اول آن از لحاظ شکلی و محتوایی بسیار متفاوت است. لازم است خواننده‌ی ارجمند توجه کند که در چاپ قبلی بسیاری از موارد، از جمله نشان دادن ارجاعات، متن مورد استفاده و بازنگری در انشاء و نگارش به خاطر تعجیل، کمتر رعایت شده بود، مختصراً می‌گوییم که از چاپ دوم این اثر می‌گذرد، با مطالعه‌ی دوستان دانشمند و بیان پیشنهادهای لازم برای تصحیح، اثر حاضر با ویرایش اساسی و اصلاحات و اضافات همراه شده است. با این اثر تنها نوانست‌ایم خراشی در نادانسته‌هایمان در روش‌شناسی و روش تحقیق ایجاد کنیم و نگارنده معتقد است کارهای زیادی در این حوزه باید صورت بگیرد.

در پایان از تمام استادان و دانشجویانی که برای تدوین این اثر، مساعدت و همکاری فکری و علمی داشتند، از مدیر مسئول و همکاران محترم انتشارات نصرپروانه تبریز که امکان

پیش گفتار/ ۱۳

چاپ و توزیع کتاب حاضر را برای خوانندگان فراهم کردند، صمیمانه سپاسگزارم، امید آن که
اصحاب علم و اندیشه از نقد و نظر دریغ نفرمایند.

جعفر جمشیدی راد

تبریز، پاییز- ۱۳۹۳

www.ketab.ir

کلیات

روش‌شناسی و روش تحقیق عبارت است از استفاده از ابزارهای کسب دانش در معنایی وسیع، برای رسیدن به اهداف تعیین شده. امروز در دانشگاه‌ها، اهمیت روش‌شناسی برکسی پوشیده نیست. البته هر شاخه و رشته‌ای از علوم، نیازمند روش و شیوه‌ی خاصی است که بتوان مطابق آن روش، اهداف مورد نظر آن علم را دنبال کرد.

«درباره تمایز روش‌شناسی علم انسانی با علوم تجربی مباحث فراوانی قابل طرح است. یکی از این تمایزات، به نتایج پژوهش‌های مربوط به این دو حوزه‌ی معرفتی و آثار و پیامدهایی که ممکن است براین نتایج مترتب شود، برمی‌گردد» (عابدینی، ۱۳۸۸، ص. ۱۰).

روش‌شناسی: نظم دادن به جستجو (quest, search) و یافتن دانش و اطلاعات جدید در خصوص هر موضوعی است. از این رو به «پایگاه‌های که انسان را برای برآوردن نیازهایش به حرکت درمی‌آورد باز تعریف می‌شود. «روش بر گرفته از لغت (method) است که ازواژه‌ی یونانی (Method) به معنای در طول و (logy) به معنای شناخت اخذ شده است و مقصود اصلی نیز در پیش گرفتن راهی برای رسیدن به هدف روش‌رندی با نظم و توالی خاص است.» (کاظمی، ۱۳۷۲، ص. ۱۶).

«اصطلاح روش‌شناسی، هم خود راه اشاره دارد و هم به قواعد و ابزارهای رسیدن به آن» (حقیقت، ۱۳۷۲، ص. ۳۱).

روش‌شناسی در زبان انگلیسی ترجمان واژه متدولوژی methodology است. فرهنگ لغات و دایرةالمعارف‌ها به دو دسته کلی، آثار عمومی و آثار تخصصی از روش‌شناسی اشاره می‌کنند.

دایرة المعارف (بریتانیکا) دو معنا برای روش‌شناسی ارائه کرده است:

«معنای اول: مجموعه‌ای از روش‌ها، قواعد و مفروضاتی که در یک رشته به کار گرفته می‌شود.

در معنای دوم: تحلیل اصول یا رویه‌های تحقیق در زمینه‌های معین.»

در فرهنگ پیشرفته‌ی (و بستر) سه معنا برای روش‌شناسی ارائه شده است:

«معنای اول: مجموعه یا منظومه‌ای از روش‌ها، اصول و قواعد برای نظم بخشیدن به رشته‌ای معین.

معنای دوم: اصول و قواعد اساسی ساخت یک نظام فلسفی یا رویه تحقیق.

معنای سوم: مطالعاتی اصولی که زیربنای ساخت علوم گوناگون و سلوک تحقیق علمی را تشکیل می‌دهد.»

فرهنگ واژگان دایرةالمعارف (انکارتا) که مایکروسافت آن را به صورت لوح فشرده در سامانه شبکه‌ای منتشر می‌کند، سه معنا برای روش‌شناسی می‌دهد.

معنای اول: روش‌ها و یا سازمان‌های اصولی که زیر بنای فنی معین، یا دیگر قلمرو مطالعاتی معین را تشکیل می‌دهد.

معنای دوم: مطالعه‌ی اصول منظم و قواعد اساسی

معنای سوم: به معنی مطالعه‌ی روش‌های تحقیق است.»

«فرهنگ فارسی در ذیل واژه‌ی روش‌شناسی (research methodology) آورده است.

۱- مطالعه‌ی منطقی و تنظیم و تشکیل اصول و روش‌ها.

۲- روش‌هایی که عملاً در یک تحقیق خاص به کار می‌روند.

۳- تنظیم تفکر و بحث برحسب قواعد معین، متدولوژی (مشیری، ۱۳۸۰، ص. ۹۳۶).

در شبکه‌ی سامانه‌ی جستجوگر (گوگل)، بیش از پنجاه تعریف برای روش‌شناسی ارائه شده است. که به مهمترین آن‌ها اشاره می‌کنیم:

- منظومه‌ای از اصول، اعمال و رویه‌ها و تکنیک‌هایی می‌شود که برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات به کار می‌رود.

- شیوه‌ای که در آن اطلاعات یافت می‌شود یا چیزی انجام می‌شود.
- روش‌شناسی شامل روش‌ها، رویه‌ها و تکنیک‌هایی که برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات به کار می‌رود.
- روش‌شناسی، گاهی به صورت هم معنا با «روش» به کار می‌رود. به خصوص یک روش پیچیده یا مجموعه‌ای از روش‌ها، قواعد و مفروضات که یک دانش به خدمت می‌گیرد.
- در دایرة المعارف اینترنتی (ویکی‌پدیا) به سه معنا از روش‌شناسی اشاره شده است:
 - (۱) مجموعه‌ای از روش‌ها، قواعد و مفروضاتی که در هر رشته به خدمت گرفته می‌شود.
 - (۲) رویه‌ای خاص یا مجموعه‌ای از رویه‌ها.
 - (۳) تحلیل اصول رویه‌ها، تحقیق در زمینه‌ای معین (رضوانی، ۱۳۸۸، ص. ۸-۱۰۷).
- «روش در زبان به معنای ترجمان منهج و منهجه، همان روش‌شناسی است که عبارتند از: فرایند عقلانی و شهودی ذهن برای دستیابی به شناخت و یا توصیف واقعیت است.» (جمشیدی راد، ۱۳۸۸، کلیات). و به واسطه روش می‌توان از طریق عقل یا غیر آن (شهود، اشراق، احساس و غیره) واقعیت را شناخت و از آن‌ها آفرینش کرد. مصون ماند که ترجمان منطق نظری است.
- در این کتاب، روش به مجموعه قواعدی اطلاق می‌شود که هنگام بررسی و پژوهش، پژوهشگر به کار می‌گیرد تا آدمی را از مجهولات به معلومات رساند. همان‌طور که کشف معلومات را به اصول و قواعد ماندگار تبدیل کند.
- با توجه به موارد یاد شده، روش‌شناسی، منشور و طیفی از معارف و مطالعاتی را پیش روی پژوهشگر می‌گشاید تا محقق از زوایای مختلف، قواعد و اصولی را برای رسیدن به هدف در نظر بگیرد.

روش تحقیق: منظور از روش تحقیق، به کارگیری روش‌های آزمون فرضیه و استنباط و استنتاج، با توجه به ابزارها و قواعدی که لازم است رعایت شود و این که پژوهشگر از کدام ابزار برای تدوین طرح تحقیقی علمی و یا گزارش تحقیقی دیگر برای ارزیابی فرضیه‌های خود

استفاده کند و از آن در قالب آزمون فرضیه‌ی تحقیق از تئوری سازی تا مدل و الگویابی می‌بایستی استفاده کند، گفته می‌شود.

گاهی ساختار و ساختمان مفهومی و مدل آزمون فرضیه‌ای، ساخته و پرداخته‌ی خود پژوهشگر است و عملاً در جهت نظریه سازی، ذوق و ابتکار به خرج می‌دهد، گاهی دیگران ساخته و پیشنهاد می‌کنند.

نخستین گام در کارآمدی و اثربخشی مطالعات و نگارش‌های پژوهشی، شناخت ابزارهای لازم برای نتیجه‌گیری از تحقیق است که در صفحات بعد اشاره خواهیم کرد. در علوم تجربی و حتی علوم انسانی برای کشف و حل مسأله، جواب‌های موقتی به صورت فرضیه مطرح می‌شود و نتایج قابل آزمون نیز از راه آزمایش و مشاهده، بازبینی می‌شود. ای بسا نتایج به صورت قیاسی و نسبی به دست می‌آید، حاصل می‌شود.

رعایت روش‌های تحقیق و انتخاب ابزارهای متناسب با هدف و شیوه‌ی کار، برای استاندارد کردن یافته‌های جامعه‌ی علمی و دانشگاهی دنیا صورت می‌گیرد. این که از چه ابزارهایی استفاده می‌کند؟ از چه روش‌ها به بهره‌ی می‌برد؟ آیا تحقیق میدانی است، کتابخانه‌ای یا آزمایشگاهی؟ همه‌ی این شیوه‌ها با کیه بر اصول روش‌های تحقیق و آیین پژوهش اجرا می‌شود و دارای منطق انتخاب و رعایت اصول است.

گام بعدی فرایند جمع‌آوری مواد خام تحقیق و شیوه‌ی بهره‌مندی و طبقه‌بندی آنها برای استفاده و استنتاج، مستلزم رعایت اصول و قواعد تحقیق است. بنابراین دو پژوهشگر می‌توانند پیرامون یک موضوع در علوم انسانی از فرآیندهای مختلف استفاده کنند و در ساختمان تحقیق، روش‌های فرایند و ساختمان و روش‌های یکسان به نتایج متفاوتی برسند.

از این رو، روش و روش‌های تحقیق با داشتن اصول یکسان شناخته شده در سطوح بین‌المللی، می‌تواند به مقتضای موضوع، طراحی‌های متفاوت داشته باشد ولی تلاش اساسی در روش تحقیق و الزاماً رعایت ابزارهای تعریف شده در روش تحقیق برای یکسان سازی و یک‌نواختی خروجی‌های مطالعات اجرا شده به دست افراد مختلف در مکان‌ها و زمان‌های متفاوت همانند نباشد.

با توجه به مطالب یاد شده، ماهیت تحقیق و پژوهش در حوزه «علوم سیاسی و حقوق» از مشکل‌ترین و پیچیده‌ترین مباحث در رشته‌های علوم اجتماعی و حرکت مارپیچی آن، طی ادوار گوناگون، موجب شده تا عده‌ای به این نتیجه برسند که ماهیت فهم سیاست را نمی‌توان تغییر داد و با وجود مکاتب مختلف در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، همچنان از قواعد خاص و ثابت پیروی نمی‌کنند، عملاً فاقد روش تحقیق به معنی تجربی است. اما مجموعه‌ی فعالیت‌های دانشگاهی در سطح جهان، تجربیاتی به وجود آورده است که فهم قواعد ثابت در پدیده‌های سیاسی، عمق زیادی به تکامل آن بخشیده است. به طوری که امروز می‌توان ادعا کرد که علوم سیاسی از ابزارهای بهتری برای شناخت و تحقیق در پدیده‌های مرتبط برخوردار است، چنان‌چه دانش‌پژوهان علوم سیاسی و حقوق خوب تربیت شوند و خود نیز از بهره‌ی هوشی متوسط و یا بالاتر برخوردار باشند، می‌توانند از پس حل مسائل حقوقی و سیاسی برآیند و به درصد قابل توجهی از ذات یک پدیده‌ی سیاسی و حقوقی پی ببرند. مثال این ادعا شکل‌گیری «سیاست‌سنجی» است که در سال پنجم به طور مختصر به آن اشاره شده است. حقوق‌دانان از مدت‌ها پیش، چنین اراده کرده‌اند که حقوق به دلیل ویژگی پدیده‌های قضایی، دارای یک نظم‌گونه‌ی مستقلی است و در آن مسایل نمی‌توانند خارج از اصول دستوری (Normative) مورد بررسی قرار گیرند. کتب حاضر نیز برای رسیدن به این مقاصد، در قالب دروس روش تحقیق در (علوم سیاسی و حقوق) به تدوین شده است و سعی بر این است که اصول دستوری رعایت شود. و مطابق آئین نامه پژوهشی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی برای دانش پژوهان و دانشجویان مفید واقع شود.